

Культурологія

УДК 130.2

Колесник Олена Сергіївна
кандидат філософських наук, доцент,
докторант кафедри теоретичної,
прикладної культурології і музикознавства,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв
e-mail: kirill_bryl@mail.ru

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стаття присвячена визначенню сутності нового міждисциплінарного та міжметодологічного підходу, визначеного як "культурологічна герменевтика", а також встановленню його потенціалу щодо дослідження феномена інтерпретації, зокрема художньої. Підґрунтям культурологічної герменевтики виступають дві основні герменевтичні галузі (методологічна і онтологічна), збагачені досягненнями таких сумісних із ними методологій, як аналітична психологія, структуралізм, морфологія культури та ін.

Ключові слова: контекст, культурологічна герменевтика, універсалії культури, художня інтерпретація.

Колесник Елена Сергеевна, кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры теоретической, прикладной культурологии и музыковедения, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

Культурологическая герменевтика как методологическая основа изучения феномена интерпретации

Статья посвящена определению сущности нового междисциплинарного и межметодологического подхода, обозначенного как "культурологическая герменевтика", а также установлению его потенциала в изучении феномена интерпретации, в частности художественной. Основой культурологической герменевтики выступают два основных герменевтических направления (методологическое и онтологическое), обогащенных достижениями таких совместимых с ними методологий, как аналитическая психология, структурализм, морфология культуры и др.

Ключевые слова: контекст, культурологическая герменевтика, универсалии культуры, художественная интерпретация.

Kolesnyk Olena, PhD in Philosophy, associate professor, doctoral-student of the theoretical and applied study of culture and music studies chair, National Academy of managerial staff of culture and art

Culturological hermeneutics as the methodological basis of studying the phenomenon of interpretation

The interpretation, namely, the artistic interpretation can be viewed as one of the integral culture-forming phenomena. So it is worth of synthesizing inter-disciplinary and inter-methodological studying.

Traditionally, one of the dominant methodologies of researching the interpretative thematic was Hermeneutics, a methodology originating from Ancient Greece where it was applied to Homer's poems. In the Middle Ages the hermeneutic operations were used to descry the ultimate meaning of the Holy Writ. Much later Schleiermacher invested Hermeneutics with a psychological meaning, using it as a means of understanding the inner world of other person, as it is expressed in the speech, and, especially in writing. This was the beginning of so-called "methodological" Hermeneutics, the aim of which was to understand authors better than they understand themselves.

Quite different approach was later suggested by M. Heidegger and his followers. Their "ontological" Hermeneutics in a way returns to the Medieval supposition of the manifestation of transcendental Being in a literary text. Therefore, the main task of a hermeneutist is to understand not the author as a person, but the implicit meanings of the text that can be quite different from the author's intention. Such a presupposition is very close to the main principles of Ukrainian philosophical (and para-philosophical, expressed in belles-lettres) thought.

Undoubtedly, both methodological Hermeneutics of Schleiermacher and ontological Hermeneutics of Heidegger and his followers have great euristic potential. Still, the contemporary situation of active inter-cultural and inter-civilization dialogue leads us to the necessity of enriching the Hermeneutic with the achievements of compatible methodologies (Analytical psychology, Structuralism, Morphology of Culture etc). All of these methodologies are centered on the transpersonal levels of the text, where the "spirit of culture" leaves its traces more clearly. An author here appears to be a medium, conducting independent, "objective" messages to the recipients.

In a way, the same can be said about the mostly French "post-philosophies" (postmodernism, poststructuralism etc). The main difference is in the negative attitude of their representatives to such transpersonal messages. As the transcendental reality (Heidegger's Being) is denied, the only transpersonal level left is the cultural subconsciousness that speaks through the author independently of his/her will. But, if K. G. Jung believed such a collective psyche to be full of spiritual treasures, French thinkers suspect that it contains only the suppressed complexes and traumas.

This cardinal difference between the world outlooks does not forbid integrating the achievements of different methodological approaches into something new. The general goal of maximal understanding not only of the text, but its widest cultural context, allows us to define such a "synthesizing" approach as the Culturological Hermeneutics.

Here different methodologies take their place on the different stages of studying the text. "Analytical" approach allows us to go into the details, "synthetic" – to return to the text as a whole. Thus we can turn a hermeneutic circle into a spiral and go ever deeper into the layers of meaning.

Such a procedure demands studying the text in all possible cultural contexts: personal, social and universal. To do this we can make use of the term "paradigm". In our case it is a cultural paradigm, that characterizes the specific cultural features of a certain social entity. It leads us to investigating the cultural invariants, such as archetypes. It is well-known, that they are remarkably constant, appearing worldwide through the ages. Still the specific set of archetypes and the way they are interpreted are unique for each cultural paradigm. This archetypal matrix can be seen in all the artistic works belonging to a paradigm. That is why Culturological Hermeneutics is to view an author both as a person and as a more or less typical representative of a certain cultural paradigm. It leads us from the traditional understanding of the artistic communication between author – text – recipient, to the intercultural communication in the global context.

According to H.-G. Gadamer, the main purpose of hermeneutics is the achievement of understanding. This purpose is especially important in the times of great political, social and cultural changes, that demand, amid other things, the renovation of the lost traditions and liaisons. It makes hermeneutics, namely, culturological hermeneutics, that aims at the maximal understanding of a text and all its possible contexts, especially important.

Key words: artistic interpretation, context, cultural invariants, culturological hermeneutics.

Значення вивчення проблем художньої інтерпретації визначається місцем цього феномена в сучасному мистецтві, в якому принцип тлумачення та перетлумачення стає одним з провідних як у зверненні до художньої класики "заради неї самої", так і у створенні нових, інтертекстуальних мистецьких артефактів. Розгляд окремих аспектів феномена художньої інтерпретації поза єдиним контекстом призводить до втрати цілісного бачення багатопланових процесів, які відбуваються в культурі. Однією з таких тенденцій є інтеграція різних сфер усередині "тіла" культури.

Для дослідження подібних складних явищ видається виправданим застосування нового методологічного підходу, який можна визначити як культурологічна герменевтика. Її специфіка полягає в спрямованості на розуміння не лише тексту, а й ширшого контексту, зокрема через дослідження культурних універсалій і їх індивідуальних, національних та історичних художніх інтерпретацій, а також подальших переінтерпретацій, які роблять витвір мистецтва розімкненим і здатним долати просторові та часові межі. Крім теоретичного інтересу, який викликає подібна проблематика, вона має безпосередні виходи на соціокультурну практику, перш за все через художню критику.

Теоретичною основою культурологічної герменевтики виступають методологічна герменевтика Ф. Шлейєрмахера і В. Дільтея, онтологічна герменевтика М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера і П. Рікера, морфологія культури О. Шпенглера, аналітична психологія К.-Г. Юнга й інші суміжні з ними напрями. Методологічне значення мають праці таких дослідників, як М. Бахтін, П. Іванішин, О. Кирилук, С. Кримський, В. Личкова, О. Лосев, Ю. Лотман, Л. Пінський та ін. Особливу увагу привертають термінологічні інновації Ю. Борєва ("герменевтика мистецтва"), С. Гатальської ("культурософія"), В. Герасимчук ("культурологічне літературознавство"), В. Даренського ("герменевтика культурних універсалій"), С. Квіта ("герменевтика стилю"), які свідчать про пошуки принципово нового підходу, який міг би застосувати досягнення традиційної герменевтики для культурологічних студій. Завданням дослідження є обґрунтування сутності культурологічної герменевтики як підходу, де-факто наявного, але досі теоретично не визначеного.

Слово "герменевтика" походить від грецьк. "hermeneuein" – "тлумачити", "роз'яснювати"; в найбільш широкому сенсі герменевтика – це теорія розуміння та інтерпретації. У аттичний період основним об'єктом тлумачення герменевтів були гомерівські поеми. У християнській традиції напрацьовані ними методи стали використовуватися в прочитанні Священного Писання. Принципово важливою була настанова на те, що метою тлумачення є осягнення вже даної в біблійному тексті Істини. Відтак середньовічна герменевтика мала гносеологічно-онтологічний, а не психологічний характер.

У Новий час герменевтика (в її "класичному", або "методологічному" варіанті) була теоретично обґрунтована Ф. Шлейєрмахером, а також І. М. Хладеніусом, Т. Майєром, А. Беком, Ф. Астом, Х. Вольфом. Концепції цих мислителів – за всіх своїх відмінностей – радикально відрізнялися від середньовічної герменевтики тим, що тлумачення в них поставало не наближенням до божественної істини, а досягненням людського, міжособистісного розуміння. Учасником такого діалогу міг ставати і автор древнього тексту, і сучасник-співрозмовник [6]. Настанова інтерпретатора тут відверто "психологічна": зрозуміти душевний світ іншої людини через його мовне вираження. Зокрема, Шлейєрмахеру належить відомий заклик зрозуміти автора краще, ніж він розуміє самого себе. Близькою була і настанова В. Дільтея на емпатію. Згодом про "вживання" в духовне життя автора писав Е. Гуссерль.

Принципи філософської (онтологічної) герменевтики кореняться у вченні М. Гайдеггера, а також у працях К. Апеля, П. Рікера, Ю. Габермаса, Г.-Г. Гадамера. Тут відбувається певне повернення до середньовічної настанови на осягнення наявної "об'єктивної" сутності світу, яка виявляється в конкретному тексті. Тоді саме людське буття постає "герменевтичним" за своєю суттю. Ідеї, близькі до основних положень онтологічної герменевтики, можна знайти в працях С. Аверінцева, М. Бахтіна, Є. Бистрицького, В. Бичкова, О. Лосева, М. Мамардашвілі, С. Хоружого та ін.

Герменевтичні тенденції та інтенції є суголосними із загальною "розуміючою" настановою української філософії та культурології (включно з "пара-філософією" та "перед-культурологією", висловлених в художній формі). Так, С. Квіт розглядає в герменевтичному контексті доробки не лише Монтеня і

Паскаля, а й Сквороди, Чижевського [4, 94-119], Т. Гундорова пише про герменевтичний дискурс, розгорнутий Лесею Українкою [1, 377-411]. Більше того, на думку П. Іванішина, можна говорити про глибинну спорідненість обох основних герменевтичних традицій і української філософської та культурологічної думки [2, 10].

Потенціал герменевтики для осмислення різних смислових рівнів тексту (а також подальших інтерпретацій цього тексту, у тому числі художніх) безперечний. Однак в контексті культурологічного дискурсу здається можливим та бажаним доповнити герменевтику досягненнями інших методологічних напрямів. Така настанова помітна в працях П. Рікера, які увібрали елементи феноменології, структуралізму, психоаналізу. Всі ці методології ставлять в центр уваги трансперсональні рівні тексту, де найбільш чітко виявляються риси "духу культури". Автор тут постає медіумом, який передає реципієнтам послання, значною мірою незалежні від його волі.

Положення Г.-Г. Гадамера про переміщення уваги дослідника з особи на сенс, з приводу якого роздумувала ця особа, не так вже далекі від аналітичної психології К.-Г. Юнга, яку цілком можна розглядати в якості "герменевтики несвідомого". Одним з найбільш важливих методологічних висновків є обґрунтування К.-Г. Юнгом існування двох принципово відмінних типів художньої творчості – психологічного і візонерського, які мають різний культуротворчий потенціал і повинні досліджуватися різними методами [8, 104]. За Юнгом, митець-візонер виступає в ролі медіума, за допомогою якого знаходить своє вираження глибинний трансперсональний сенс. Це твердження є близьким до згаданих ідей Гайдегера про "істину Буття", яка проявляється в художніх творах.

Ідею позитивного трансперсонального змісту мистецького артефакту можна вважати практично самоочевидною для німецької і російської культур, де вона може відтіснятися на задній план, але ніколи не зникає повністю. Водночас вона глибоко суперечить раціоналістичній французькій традиції. Протилежність німецького та французького ставлення до тексту-як-світу або світу-як-тексту можна побачити на прикладі розуміння суті мови. Для німецької (та великою мірою слов'янських) культур мова постає, за словами М. Гайдегера, "будинком буття". Для французької традиції типовішою є "підозрілість" М. Фуко по відношенню як до знаку, який є "недоброзичливим", так і до мови, яка "говорить не те, що він говорить", і до інтерпретації, яка може призвести до "зникнення самого інтерпретатора" [5].

Представники "філософій пост-" (постмодернізм, постструктуралізм тощо) не визнають трансцендентної реальності, тому єдиним трансперсональним рівнем, який може виявлятися в тексті, постає культурне позасвідоме, яке "промовляє" крізь твори незалежно від волі автора. Але, якщо для Юнга позасвідоме є сховищем духовних скарбів, то "філософи пост-" бачать в ньому лише сховище комплексів та травм. Результатом стає домінування теми абсурдності, проти якої необхідно збунтуватися, але яку неможливо перемогти. З таких установок логічно випливають теми "смерті автора" (М. Фуко), деконструкції (Ж. Дерріда), симулякрів (М. Бодрійяр), ризоми (Ж. Дельоз), тексту як "гри знаків" без об'єктивної відповідності (Р. Барт) тощо. Все це радикально відрізняється від настанов герменевтики в усіх її варіантах. Однак сказане не означає повного відкидання методів, розроблених в межах французьких критичних традицій. Питання полягає радше в межах їх використання і в наявності методологічної домінанти, яка дозволила б успішний синтез різних традицій вивчення тексту. Адже, на нашу думку, за наявності такого "смислового центру" принципово відмінні у своїх принципах і установках методології можуть бути використані як взаємодоповнюючі на різних етапах вивчення художнього тексту. Так, на думку Н. Іванової-Георгіївської, структуралізм і постструктуралізм "ведуть від твору до тексту", тоді як герменевтика – "від тексту до твору" [3, 14]. Але саме такий протилежно спрямований рух може бути використаний в межах єдиного процесу, спрямованого на подолання класичного герменевтичного кола. Тому, аналізуючи цілісний художній текст, ми можемо використати структуралізм, постструктуралізм і навіть деконструкцію, щоб наблизитися до сенсу його частин.

Як відмітив У. Еко, критикові-структуралістів прекрасно відомо, що художній твір не зводиться до схеми, але він заганяє його в схему, щоб розібратися в його механізмах [7, 362-363]. Адже структуралізм і виник як напрям, покликаний обмежити довільність інтерпретації. Тому ми можемо схематизувати форму і зміст, розбирати текст на окремі частини, порівнювати їх між собою і з аналогічними елементами інших текстів. Завершивши черговий "виток" аналізу, можна переходити до герменевтичного синтезу, який дозволить повернутися від тексту до твору в усій його неповторності. За допомогою такої комбінації методів ми перетворюємо коло на спіраль, що дозволяє щораз повніше заглиблюватися у смислові прошарки тексту.

Визначення герменевтичних сенсів культури неможливе без осягнення контекстів, які стоять за певним артефактом. Існує декілька варіантів розуміння суті герменевтичного кола. З точки зору культурологічної герменевтики, його можна сформулювати так: розуміння тексту неможливе без розуміння контексту, а розуміння контексту неможливе без розуміння тексту. Поза контекстом культурний артефакт значною мірою залишається "закритим". Це стосується і діахронічного сприйняття власної культури, і відмінностей синхронічних культур, особливо якщо вони належать не лише до різних етнічних традицій, а й до різних стадіальних типів.

У найбільш загальному сенсі можна виділити три рівні культурного контексту: персональний, соціальний і загальнолюдський (світовий). Для визначення макрокультурного духовного комплексу (другий-третій контекстуальний рівні) нерідко використовується популяризований Т. Куном термін "парадиг-

ма". Так, у М. Еліаде ми знаходимо "символічну парадигму культури", у Г. Меднікової – "культурно-філософську парадигму" тощо. В цьому плані з парадигмою зближуються поняття "світовідношення", "стиль мислення", "духовний клімат", "етос", "культурна душа", "континуум", "життєвий світ" і багато інших, які позначають той ментальний горизонт, єдність якого визначає ідентичність особи і народу.

Для визначення специфіки певної історичної або цивілізаційної парадигми потрібне звернення до універсальї культури. Такі духовні інваріанти є спільними для всього людства, однак вони мають цілий спектр конкретних проявів залежно від епохи, етносу, особи інтерпретатора. Істотно, що ці інваріанти проявляються не лише в художній культурі, а й в інших її формах (філософія, наука, ідеологія тощо). Тому їх вивчення дає можливість уловити "прафеномен".

Набір універсальї є відносно константним, але актуалізація певної вибірки, а також форми конкретного прояву інваріантів визначають характер домінуючої в тому або іншому товаристві культурної парадигми, як 1) етнонаціонального "життєвого світу" і як 2) духи епохи. При цьому синхронічний і діахронічний аспекти накладаються один на одного, взаємно модифікуючись. Разом виникає неповторна "архетипна матриця", яка більш чи менш чітко маркує усі твори, належні до певної. Тому культурологічна герменевтика розглядає автора і як неповторну особистість, і як представника певної культурної парадигми. А отже, від традиційного розуміння художньої комунікації між автором–текстом–реципієнтом ми переходимо до міжкультурної комунікації, взятої в глобальному контексті. Успішність такого діалогу залежить як від міри близькості культур, так і від загальної установки на комунікацію з Іншим.

На думку Г.-Г. Гадамера, центральним мотивом герменевтики як такої є подолання чужості. Саме це робить її актуальною в часи великих політичних, соціальних, культурних потрясінь, коли виникає необхідність відновлення традиції та зруйнованих зв'язків. Тому саме герменевтика стає особливо важливою в наш час, коли нагальною необхідністю є перестворення мозаїчного образу світу на нових основах. Особливий потенціал має культурологічна герменевтика, спрямована на більш повне осягнення не лише текстів, а й їх підтекстів і контекстів.

Література

1. Гундорова Т. Проявлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму / Т. Гундорова. – Вид 2. пер. і доп. – К.: Часопис "Критика", 2009. – 448 с.
2. Іванішин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія / П. В. Іванішин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с.
3. Иванова-Георгиевская Н. А. Герменевтика Поля Рикера на пути к самопониманию: майор Ковалев в поисках идентичности / Н. А. Иванова-Георгиевская // Докса : збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 10. Стратегії інтерпретації текстів: методи та межі їх застосування. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2006. – С.12–25.
4. Квіт С. М. Герменевтика стилю : монографія / С. М. Квіт. – К. : Вид. дім "Киево-Могилянська академія", 2011. – 143 с.
5. Фуко М. Ницше, Фрейд, Маркс [Электронный ресурс] / М. Фуко ; [пер. с франц. Е. Городецки]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/CULTURE/FUKO/nfm.txt>.
6. Шлейермахер Ф. Д. Э. Академические речи 1829 года [Электронный ресурс] / Ф. Д. Э. Шлейермахер ; [пер. с нем. Е. М. Ананьева] // Метафизические исследования. Вып. 3, 4. СПб., 1998. – Режим доступа: <http://anthropology.ru/ru/texts/schleier/akadem.html>.
7. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко ; [пер. с итал. В. Г. Резник и А. Г. Погоняйло]. – СПб. : ТОО ТК "Петрополис", 1988. – 432 с.
8. Юнг К.Г. Психология и поэтическое творчество / Юнг К.Г. // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М. : Политиздат, 1991. – С. 104-105.

References

1. Gundorova T. ProYavlennya Slova : Dyskursiya rannyyoho ukrainskoho modernizmu / T. Gundorova. – Vyd. 2 per. i dop. – K. : Chasopys "Krytyka", 2009. – 448 s.
2. Ivanishyn P. V. Natsionalnyi sposib rozuminnya v poezii T. Shevchenka, Ye. Malanyuka, L. Kostenko : monografiya / P. V. Ivanishyn. – K. : Akademvydav, 2008. – 392 s.
3. Ivanova-Georgiyevskaya N. A. Germenevtika Paulya Riceura na puti k samoponimaniyu: mayor Kovalyov v poiskakh identichnosti // Doksa : zbirnyk naukovykh prats' z filosofii ta filologii. Vyp. 10. : Strategii interpretatsii textiv: metody ta mezhi ikh zastosuvannya. – Odessa : ONU im. I. I. Mechnikova, 2006. – S.12–25.
4. Kvit S. M. Germenevtika stilyu: monografiya / S. M. Kvit. – K. : Vyd. dim "Kyevo-Mohylyans'ka akademiya", 2011. – 143 s.
5. Foucault M. Nietzsche, Freud, Marx [Elektronnyy resurs] / M. Foucault; [per. s frants. E. Gorodetskiy]. – Rezhim dostupa: <http://www.lib.ru/CULTURE/FUKO/nfm.txt>.
6. Schleiermacher F. D. E. Akademicheskiye rechi 1829 goda [Elektronnyy resurs] / F. D. E. Schleiermacher; [per. s nem. E. M. Ananyeva] // Metafizicheskiye issledovaniya. Vyp. 3, 4. SPb., 1998. – Rezhim dostupa: <http://anthropology.ru/ru/texts/schleier/akadem.html>.
7. Eco U. Otsutstvuyushchaya struktura. Vvedeniye v semiologiyu / U. Eco ; [per. s ital. V. G. Reznik i A. G. Pogonyaylo]. – SPb. : TOO TK "Petropolis", 1988. – 432 s.
8. Yung K. G. Psykhologiya i poeticheskoye tvorchestvo / K. G. Yung // Samosoznaniye evropeiskoi kul'tury XX veka: Myslyteli i pisateli Zapada o meste kul'tury v sovremennom obshchestve. – M. : Politizdat, 1991. – S. 104-105.